

HERPMANIN VELJEKSET

Sissisotaa isonvihan aikana

Kerran – tästä on jo aikaa – Keuruun haudankaivaja kaivoi hautaa kirkon nurkalle. Tarpeeksi syväälle päästyään hän tapasi vanhoja luita, mikä ei sinänsä ole ihmeellistä. Vanhaa kirkkomaata kaivellessa löytyy aina luita. Tällä kertaa luiden joukosta löytyi kuitenkin jättiläismäinen sääriluu. Kaikesta päätellen vainaja oli ollut varsin kookas mies.

Vanha kansa tiesi, että paikalle oli haudattu Herpmanin veljekset, isonvihan aikaiset sissit. Veljeksistä kookkain oli kuulemma yhdeksän jalkaa eli alun kolmatta metriä pitkä. Muutkaan eivät tietävästi olleet mitään pikkumiehiä. Voimistaan veljessarja oli kuuluisa. Jokaisen sanotaan vääntäneen hevosenkengän suoraksi – paljain käsin.

Herpmanin velisarja hurjapäinen
ei kesken leikin laitapuolle jää.
On koossa varsi kolmikyyväräinen
ja paikallansa vielä pysty pää.
(Asunta, *Herpmanin pojat*.)

Ajautuminen sisseiksi

Keitä olivat nämä miehet, joiden kohdalla historian ja legendan rajat tuntuvat niin häilyviltä? Gabriel, Johan ja Gustaf Herpman syntyivät 1600-luvun lopun Suomeen. Heidän isänsä oli kirkkoherrana Keuruulla, ja isänsä jälkiä seuraten pojat hakeutuivat opiskelemaan Turun akatemiaan.

Satakuntalaisen osakunnan matriikkelista voimme vieläkin lukea, milloin he aloittivat opintonsa: Gabriel 1706, Johan 1709 ja Gustaf 1711. Kun venäläiset miehittivät koko Etelä-Suomen 1713, akatemia suljettiin ja veljekset palasivat

kotiin, jossa vihollinen jo isännöi. Keuruun pappilaan oli asettunut suurehko venäläisjoukko.

10. joulukuuta 1713 pappilaan hyökkäsi kapteeni Salomon Enbergin johtama sissijoukko ja tuhosi venäläisosaston. Sissien toiminta miehitetyssä maassa asetti väestön kahden tulen väliin. Sissit muistuttivat, että väestön laillinen esivalta oli miehityksestä huolimatta edelleen Ruotsin kuningas. Eikä esivalta “kanna miekkaa turhaan” (Room. 13:4). Sissit hankkivat väestöltä huoltoa tarvittaessa kovinkin ottein. Venäläiset luonnollisesti rankaisivat sissien tukijoita ankarasti. Jos kumarsit toiselle, sait aina toisen miekasta.

Keuruulaiset näyttivät asettuneen pappilan kahakassa voittaneiden sissien puolelle – ainoa ratkaisu, jonka he saattoivat tehdä, jos halusivat välttää sissien miekan. Mutta venäläisten kosto oli vain ajan kysymys. Keväällä 1714 Enbergin joukko tuhottiin ja keuruulaisilta hävisi se pienikin suoja, joka heillä siihen asti oli ollut. Erämaapitäjän taltuttamisella ei kuitenkaan ollut kiire, ja vasta alkukesästä 1714 venäläiset suuntasivat Keuruulle. Mitään hyvää ei ollut odotettavissa.

Nyt Herpanin veljekset asettuivat johtoon. Keuruun kirkonkylä sijaitsee niemellä, jonne ainoa maayhteys kulkee kuusi metriä leveän Ketveleen kannaksen kautta. Yhdessä yössä kylän miehet kaivoivat kannaksen poikki vallihaudan ja rakensivat sen kylänpuoleiselle reunalle rintavarustuksen. Tämä keuruulaisten kenttälinnoitustyö on antanut aiheen Pioneerirykmentin 1. Pioneerikomppanian viirille (ks. www.mil.fi/maavoimat/joukot/pionr/lippuheraldiikka.dsp).

Kaivanto ei ollut aivan pieni. Puolitoista sataa vuotta myöhemmin vallihaudan jätteitä kuvattiin näin:

Heidän kaivamansa hauta on puolessatoista sadassa vuodessa jotenkin kasvanut umpeen, mutta näyttää isonvihan aikoihin olleen hyvin syvä ja leveä, koska meidän aikoihin asti pitäjän on täytynyt maantiesiltaa tehdä sen yli, ja tämän kirjoittaja näki vielä v. 1840 Suolahden kyläläisten yhtenäen telapuita myöten vetävän venheitä tarhianpuoleisesta “Haudanlahdesta” ketveleen sillan alitse. Haudan partaalla tuntuu

litistyneitä ja hävitettyjä vallituksia. (Reinholm, *Härkmanin pojat Ison-vihan aikana* [ks. Aaltio].)

Vallituksilla käytiin keuruulaisten ja venäläisten välillä kahakka, jonka aikana puolustajilta loppuivat ammuksen. Erään kertojan mukaan vihollista vastaan heitettiin kiviä ja puita. Toinen kertoja mainitsee paljon luovemman ratkaisun: joku veljeksistä tarttui rekeen (oli kesä!) ja huitoi ympäriinsä. Seuraus oli, että “ryssiä kaatui kuin heinää”. Kahakan lopputuloksesta ei ole tietoa, mutta ennemmin tai myöhemmin puolustajille tuli lähtö kirkonkylästä.

Sissisotaa metsissä

Mutta suojaa vielä
antaa korven helma...
Eikä vielä pääty
miesten runoelma!

Piilopirteihinne
viekää lapset, naiset,
karja, viljan jäännös, –
sadot tulevaiset!
(Lehtonen, *Isoviha*.)

Keuruu metsät, järvirikas ja mäkinen maasto tarjosi puitteet sissisotaan. Keuruun kahakka oli tehnyt veljeksistä venäläisten avoimia vihollisia, ja elämä saattoi jatkua vain taistellen. Piilopirteistä ja syrjäaloista käsin veljesten johtamat sissit tekivät retkiä venäläisten kimppuun. Jollakin veljeksistä oli eräässä syrjäkylässä morsian ja lapsikin. Niinpä venäläiset kerran lähettivät tuohon kylään miehiään, tiettävästi kymmenkunta. Aseettomina seudulla liikkuneet veljekset pakenivat metsään takaa-ajajat perässään. Venäläiset päättivät hajaantua saartaakseen

saaliinsa, mutta se oli virhe. Veljekset onnistuivat metsässä nujertamaan yhden pikkuryhmän ja näin saaduilla aseilla karkottivat loput tiehensä.

Kotiseudullaan taistelleet sissit eivät voineet huoltaa itseään tuon ajan tyyppilliseen tapaan – ryöstämällä asukkaita. Paikasta paikkaan siirtyville sisseille se kävi päinsä, mutta Keuruun seudulla kierteleviltä Herpmanin veljeksiltä olisi pian mennyt välttämätön paikallinen tuki. Joulun alla 1715 veljekset hakeutuivat Längelmäelle, jonka kautta kulki venäläisten huoltoreitti. Tarkoituksena oli kaapata lihava saalis sissien omaan toimintaan. Vilkkilän ja Länkipohjan kylien välisellä taipaleella miehet hyökkäsivät kuormaston kimppuun ja saivat saaliikseen kolme kuormaa kuparisia ploomia. Tulevaisuus näytti turvatulta, mutta loppulaskenta oli alkanut.

Enneuni

Längelmäeltä palattuaan veljekset asettuivat Ampialan taloon, joka sijaitsee Keuruun korkeimman harjun laella. Paikka tarjoaa erinomaiset tähytysmahdollisuudet. Vihollisen uhatessa vartijan oli tarkoitus varoittaa muita niin sanotulla jylynkellolla., joka on edelleen olemassa. “Kello” on toista metriä pitkä ja puoli metriä leveä kalliopaasi, jonka alapuolella, keskellä on kivi. Kun paaden päälle astuu ja heiluttaa sitä puolelta toiselle, syntyy jyly, joka hyvällä säällä kantaa jopa peninkulman.

Ampialassa sissit viettivät joulua yhdessä talonväen ja veljesten omaisten kanssa. Vuoden viimeisinä päivinä sissien joukossa kulkenut *Nils Lätt* kertoi huolestuttavasta unestaan. Lätt oli entinen ylioppilas, joka railakkaan opiskelijaelämänsä vuoksi oli erotettu akatemiasta. Kun Lätt kuitenkin oli lukumiehiä, hän pääsi kotipaikkakunnalleen Keuruulle lukkariksi ja oli näin ajautunut sissien joukkoon. Lättin uni herätti yleistä levottomuutta, jolloin suurikokoinen Gabriel tokaisi: “Joka unia uskoo, se tuulia takaa ajaa.” Lause mukaili sananlaskua “Joka unta uskoo, se varjoon rupee” (Henrik Florinus,

Wanhain Suomalaisten Tawaliset ja Suloiset Sananlascut, 1702 [ks. Koskenjaakko]), mutta niin, että sen alkuperä Vanhan testamentin apokryfikirjoihin kuuluvassa Sirakin kirjassa tuli selväksi. Kyseinen kohta kuuluu silloisen raamatunkäännöksen mukaan: “Joca unia tottele / se rupe warjoon / ja tuulda taca aja.” (Sir 34:2; KR 1685.)

Vanha kansa tunsikin Sirakin kirjan sen käytännöllisen elämänviisauden takia. Kyseisen Sirakin jakeen kohdalla marginaalissa on kuitenkin pieni merkintä “Deut. 13:1–”, jolla epäilemättä oli hiuksia nostattava vaikutus tuohon aikaan. Merkintä viittaa Mooseksen lain kohtaan (5. Moos. 13), jossa enneunien näkijät kehoitetaan surmaamaan. Mooseksen laki oli tuohon aikaan käypää rikoslakia ja ankariakin tuomioita langetettiin sen perusteella. Esimerkiksi sissien kanssa yhteydessä ollut Keuruun kappalainen, Johannes Hortelius oli tuomittu kuolemaan Mooseksen lain nojalla. Syynä toistuva aviorikos. Kuningas oli kuitenkin päästänyt miehen raipoilla, sakoilla ja kirkkorangaistuksella.

Kouluja käyneenä Lätt lienee ymmärtänyt Gabrielin uhkauksen ja jätti pidemmät puheet. Tilanne rauhoittui. Vain isäntäväki katsoi paremmaksi muuttaa syrjässä olevaan saunaan. Arvelivatko he sissipäällikön menneen teologisessa ja lainopillisessa innossaan liian yksioikoisille linjoille? Eikö joulun kertomuksisakin nähty Jumalalta tulleita unia. Ja eihän edes Sirak ollut aivan ehdoton: uni piti jättää omaan arvoonsa vain, “jos ei se tule sen korkeimman ilmoituksesta” (Sir. 34:6; KR 1685).

Yö joulukuinen kattaa Ampialaa,
ja yllä Keuruun suurten korprien
kuun enteellisen kalvas lamppu palaa
Kuin tuhon tulemusta uhoten.
(Asunta, *Herpmanin pojat*.)

Loppunäytös

Aamuvarkaisella 29.12. 1715 hätääntynyt vartija ryntäsi pirttiin. Venäläiset olivat saapuneet niin varkain, ettei vartija ollut ehtinyt varoittaa jylkynkellolla, vaan joutui ottamaan jalat alleen ja juoksi suin päin talolle.

Längelmäen ryöstöstä raivostuneet venäläiset olivat päättäneet ottaa Keuruun sissit kiinni. Oppaakseen he kansantarinan mukaan saivat Kuuliais-Tapaniksi kutsutun turkulaisen noidan. Tämä oli johtanut vainoojat veljesten jäljille. Nyt venäläiset piirittivät talon ja kehottivat antautumaan. Vastaukseksi sissit avasivat tulen. Piirittäjät hyökkäsivät kuitenkin ovelle ja mursivat sen. Eteisen tungoksessa nuorin veljeksistä, Gustaf joutuu ahtaalle eikä pysty puolustautumaan. Hän jää vangiksi. Keskimmäistä, Johania, ammutaan pirtissä ja hänen vatsansa halkaistaan miekalla. Suolet pursuavat, mutta mies huitoo miekallaan, kunnes kuolema tulee.

Silloin vanhin veljeksistä, Gabriel, katsoo parhaimmaksi poistua. Hän kipuaa tuvan ylisille, nostaa kattolaudat ylös ja kiipeää katolle. Piha on täynnä venäläisiä, jotka avaavat silmittömän tulen – osumatta. Silloin Kuuliais-Tapani kansantarinan mukaan neuvoi taikakeinon, jota yleisesti käytettiin metsästyksessä: hopeinen luoti.

Lävisti rinnan hopeainen luoti,
jo horjui pohja alla jalkojen,
ja verivirta huppeloiden vuoti
ylitse jäisten kattomalkojen.
(Asunta, *Herpmanin pojat.*)

Voitonriemuisena venäläiset sitoivat Gabrielin ja Johanin ruumiit jaloista reen perään. Gustaf, joka oli jäänyt vangiksi, surmattiin myös. Keuruun rippikirjoissa on veljesten kohdalla lakoninen latinankielinen yhteismerkintä: “*obierunt*”, “kuolleet”. Turun akatemian Satakuntalaisen osakunnan matrikkeli on monisanaisempi. Kunkin veljeksien kohdalla on samantapainen merkintä,

esimerkiksi Gustafin kohdalla: “*Cum fratribus a Moscovitis interfectus 1715*”, “Moskviitit surmasivat veljiensä mukana 1715”.

Voiton saatuaan venäläiset päättivät polttaa Ampialan talon ja virittivät tulen tupaan. Taistelun aikana lukkari Lätt oli kuitenkin piiloutunut huomaamattomasti ylisille ja sammutti tulen. Ihmettelevät venäläiset palasivat tupaan, tapasivat lukkarin ja muutta mutkitta päästivät hänet päiviltä. Nyt liekit pääsivät loimuamaan.

Jo sortui Ampialan kurkihirsi,
ja lieska taivaankanteen kurkottui.
Soi kuusikossa raskas kuolinvirsi,
ja savupatsas yli metsän ui.
(Asunta, *Herpmanin pojat.*)

Jälkimmäine

Kun Herpmanin veljekset kuolivat, legendat syntyivät. Kansantarinoissa veljekset olivat ihailtuja sankareita, jotka vetivät hevosenkengän suoraksi ja joiden taltuttamiseen tarvittiin Turusta asti raahattu noita. Peittikö ilmeisen legendanomaisen noitatarina sen ikävän tosiasian, että venäläisillä oli keuruulaisiakin yhteistoimintamiehiä? Asia muuttui epäilemättä kiusalliseksi ruotsalaisvallan palattua.

Kansallistuntoonsa heräävä Suomi tarvitsi 1800-luvun lopulla kipeästi sankareita. 1880-luvulla julkaistiin kaksikin kaunokirjallista teosta Herpmanin veljeksistä. Niistä toinen, Kario-nimimerkillä (= Kaarle Karikko) julkaistu *Urho. Historiallinen novelli “Ison vihan” ajoilta* joutui yllättäen silloisen venäläisen kenraalikuvernööri von Heidenin silmätikuksi. Von Heidenin mielestä oli kohtuutonta, että Herpmanin veljekset pääsivät panetteemaan venäläisiä vielä vajaat 200 vuotta kuolemansa jälkeen.

Teos oli läpäissyt ennakkosensuurin, mutta kenraalikuvernöörin vaatimuksesta painoasian ylihallitus otti teoksen tarkasteltavakseen. Ylihallitus luki koko teoksen kokouksessaan ääneen, mutta päätyi vallitsevan säännösten puitteissa antamaan vapauttavan lausunnon. Koska kenraalikuvernööri olisi arvatenkin tyytymätön päätökseen, ylihallitus päätti lisäksi ostaa kaikki markkinoilla vielä olleet kappaleet ja kielsi uusintapainoksen. Episodi tietenkin vain kasvatti Herpmanin veljesten isänmaallista mainetta.

Itsenäistyneessä Suomessa ei vastaavia huolia ollut. Kaunokirjallisia tuotteita laadittiin lisää. Mm. Joel Lehtonen ja Heikki Asunta laativat Herpmanin veljesten kunniaksi runoja, joista edelliset lainauksetkin ovat. Keuruulle pystytettiin 1920-luvulla kaksikin muistomerkkiä, toinen Ampialaan, toinen Ketveleen kannakselle. Ampialan muistomerkissä on lause, joka kiteyttää itsenäistyneen Suomen isänmaallis-uskonnollisen ideologian: “He uhrasivat henkensä isänmaalle. Mitä uhraat sinä?”

Silmiinpistävää on lauseen ajatus vapaaehtoisesta uhrautumisesta. Kysymys on epäilemättä kristinuskon pohjalta syntyneestä muunnelmasta: Jeesus antoi itsensä uhriksi Jumalalle ihmisten puolesta (esim. Hepr. 9:14). Muistomerkissä Jeesuksen paikan ovat ottaneet Herpmanin veljekset, ja Jumalan tilalle on tullut isänmaa. Kristinuskosta poiketen sanaakaan ei sanota siitä, kenen puolesta uhri annettiin, vaan uhrista on lauselmassa tullut itseisarvo, jonka tarkoituksenmukaisuutta ei lainkaan perustella. Eikö uhri ole mielekäs vain jos se annetaan tarpeeksi suuren asian puolesta? Vai onko meidän ainoa isänmaallinen velvollisuutemme todellakin muuttua sankarivainajiksi kysymättä sen hyötyä?

Ehkäpä lauselma tarkoittaa, että hyödyn saa isänmaa, joka veljesten kohdalla oli tietysti Ruotsi, vaikka 1920-luvun patsas epäilemättä ajattelee Suomea. Voi kuitenkin kysyä, kuolivatko he isänmaan etu mielessään. Eikö heidän taistelunsa pikemminkin alkanut siitä, että he halusivat suojella kotiseutuaan vihollisen väkivallalta, ja eikö se jatkunut taisteluna elämästä? Veljekset eivät halunneet uhrautua vaan elää.

Sankarivainajaksi pyrkivä sotilas on huono sotilas. Sotilaalle paljon sopivampi lause löytyy Herpmanin veljesten toisesta muistomerkestä Keuruun Ketveleen kannakselta: “Vaeltaja, ole valmis. Kuntoasi kerran kysytään.” Mistä kunnosta on kysymys? Herpmanin veljesten kivessä se epäilemättä muistuttaa taistelukunnosta, mutta asia näyttää olevan laajempi. Lauselma ei sano: “jos kuntoasi kerran kysytään” viitaten *mahdolliseen* sotaan. Lauselma väittää, että kuntoa tullaan joka tapauksessa kerran kysymään. Tällainen ehdoton varmuus tulevasta vie ajatukset jälleen uskontoon, viimeiseen tuomioon: kerran joka mies mitataan.

Kirjallisuutta

- Aaltio, E. A., *Herpmanin pojat. Keuruun sissipäälliköt isonvihan aikana*. 1928.
- Asunta, H., *Metalliseppele: runoja*. 1932.
- Aura (Betty Elfving), *Härkmanin pojat. Historiallinen novelli isonvihan ajoilta*. 1887.
- , *Biblia, se on coco Pyhä Raamattu suomexi: wastudest ojettu alcuramattu, hebrean ja grecan jälken: esipuhetten, concordantiain ja registerein cansza*. 1685.
- Hyvämäki, L., “Urho”. Eräs kirjatakavarikko. — Hyvämäki, L., *Ennen routaa. Esseitä ja tutkielmia 1880-luvusta*. 1960. s. 133–157.
- Jokipii, M. – Luho, V. – Söyrinki, N. *Vanhan-Ruoveden historia I*. 1959.
- Karhumäki, U., *Herpmanin pojat. Kolmiosainen viisikuvaelmainen näytelmä ison-vihan ajalta Suomessa*. 1931.
- Kario (Kaarlo Karikko), *Urho. Historiallinen novelli “Ison vihan” ajoilta*. 1888.
- , *Keuruun vanhimmat rippikirjat*. Toim. M. J. Kankaanpää. 1988.
- Koskenjaakko, A. A., Raamattu ja suomalaiset sananlaskut. — *Suomen kansan Raamattu. Tutkielmia suomalaisen Raamatun 300-vuotismuiston äärellä*. Toim. A. Lehtonen, L. Pohjanpää, I. Salomies. 1942. s. 119–135.
- Lehtonen, J., *Keuruulainen impromptu: jälkeenjääneitä runoja*. 1962.
- , *Raamattu*. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön otta ma suomennos. 1992.
- Rauta, V., *Isoviha*. 1943.
- Rimpiläinen, O., *In labore et aerumna. Luterilaisten seurakuntien papinvirkkojen hoito isonvihan aikana Suomessa*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 107. 1978.
- , *Satakuntalaisen osakunnan matrikkeli I: 1640–1721*. Toim. M. Jokipii. 1954.
- Takala, *Lex Dei – Lex Politica Dei. Lex Politica Dei -teos ja Kaarle IX:n lainsäädäntö*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 160. 1993.
- Vilkuna, K. H. J., *Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta*. Historiallisia tutkimuksia 229. 2005.
- Warén, A., *Keuruun pitäjän historia*. 1890.